

te-kolonnevirkosomhed. Gennem de første overvejelser om muligheden for femte-kolonnevirkosomhed i Sverige og om det eksisterende beredskab derimod følger Magnus Hjort på nært hold fremvæksten af frygten for den indre fjende; først og fremmest i form af et skift i synet på Sovjetunionen og på de svenske kommunister. Dette gav sig blandt andet udslag i, at ungtkommunisterne blev nægtet deltagelse i »Folk och försvars« arbejde. For det andet viser forfatteren, hvordan den øverste politiske ledelse, den militære ledelse, presse, fagforbund og arbejdsgivere var aktive aktører i et samspil, som mobiliserede en bred alliance af samfundsmæssige kræfter bag en frontstilling mod den usynlige fjende og i kraft af dennes flygtige karakter mod de nok så synlige hjemlige kommunister. Undersøgelsen understreger således, at studiet af Den kolde Krig må rettes bredt mod alle samfundslag, og at fremvæksten af kampen mod og forestillingen om den indre fjende er en historie, som har langt mere vidtstrakte rødder end blot det segment af statsmagten, som var blevet instrueret om at overvåge den indre sikkerhed.

Johnny Laursen

Ning de Coninck-Smith, Bengt Sandin and Ellen Schrupf (eds.): *Industrial Children. Work and Childhood in the Nordic Countries 1850-1990*. (Odense University Press, 1997). 211 s., 250 kr.

Børnearbejde får de fleste af os til for vort indre øje at se blege, hulkindede børn i en mørk baggård eller et dunkelt og beskidt fabrikslokale eller børn klædt i pjalter, der kravler gennem minegange med en fyldt kurv slæbende efter sig. Men det er ikke den slags børnearbejde, denne antologi handler om. Bogen handler stort set ikke om børnearbejde i industrien, men derimod om de

mange andre slags arbejde, børn har udført i det 19. og 20. århundrede i de nordiske lande.

Formålet med udgivelsen er blandt andet at gøre op med det noget ensidige billede, vi af forskellige grunde har af børnearbejde som udnyttelse af børn. Bogen er et resultat af et internordisk forskningsprojekt om børnearbejde i Norden, omfattende alle de fem nordiske lande og økonomisk støttet af det nordiske humanistiske forskningsråd. Der er ikke tale om en egentlig komparativ undersøgelse, men om en antologi, hvor forskere fra de fem nordiske lande ud fra forskellige faglige tilgange, og ud fra en fælles ambition om at sætte børnearbejde ind i en social og kulturel kontekst, belyser børnearbejdet i dets skiftende mangfoldighed. Den norske sociolog Anne Solberg bruger begrebet »meaningful participation« i sit studie af børns arbejde i et nordnorsk lokalsamfund, der lever af fiskeri. Begrebet dækker fint den tilgang til børnearbejde, som artiklerne har generelt. Det handler om at se på den mening, børns arbejde havde og har for børnene, for forældrene og for autoriteterne, og dermed også om at afdække de mulige konflikter, som børns arbejde har givet anledning til.

Bengt Sandin fra Linköping Universitet diskuterer med udgangspunkt i de svenske rigsdagsdebatter i 1860'erne og 1870'erne, hvad der er grunden til, at børnearbejde i industrien var for stærkt nedadgående i Sverige fra midten af det 19. århundrede. Han fremhæver, at den hidtidige forskning enten har forklaret børnearbejdets forsvinden i industrien ved at henvise til, at humanitære hensyn vandt frem, eller ved at henvise til en teknologisk udvikling, som efterhånden overflødiggjorde børnearbejdet. Sandins egen hypotese er, at børnearbejdet forsvandt, efterhånden som skolen fik tillagt større betydning og skolemyndig-

hederne fik større magt. Af rigsdagsdebatterne fremgår det, at man gerne så, at børn gik mere i skole. Ikke kun for at tilegne sig viden (kvalifikationer), men for at højne børnene moralsk. Børn skulle holdes væk fra gaden, og forældrene fratages muligheden for at udnytte deres børn. Det blev blandt andet hævdet i debatten, at fattigfolk fra landet bevidst ventede med at flytte til byen, til deres børn var nået en alder, hvor forældrene kunne forvente at høste en pæn indtægt gennem børnenes arbejde i industrien. Sandin konkluderer, at motivet til at gribe ind over for børnearbejdet hos de embedsmænd og andre dele af den nationale elite, som var toneangivende i debatterne, først og fremmest var at øge samfundets kontrol med, hvad børnene brugte deres tid på, ud fra et moralsk synspunkt og ud fra en ambition om gennem skolen og skolepligten at få inkluderet alle svenske børn i et nationsbygningsprojekt. Sandin anslår med sin glimrende artikel en række temaer, som går igen i de øvrige artikler i antologien. Et af disse gennemgående temaer er konflikten mellem arbejde og skolegang.

Ellen Schrupf analyserer norske børns industriarbejde med udgangspunkt i to statistiske undersøgelser af børns arbejde i industrien i Norge fra henholdsvis 1875 og 1912. Derudover benyttes erindringsmateriale og kilde-materiale fra skolevæsenet. Det konstateres, at der i årene 1875 til 1912 skete markante ændringer i børns liv. I 1875 brugte børnene i arbejderklassen i Kristiania mere tid på arbejde end på skolen. I 1912 var det omvendt. Artiklen dokumenterer forskellene mellem situationen i 1875 og 1912, men i modsætning til den foregående artikel kommer artiklen ikke med noget egentligt bud på en forklaring. Eventuelle konflikter mellem myndigheder og børn og forældre i den arbejderklasse, der udøvedes

myndighed over, er ikke omtalt. Det er dog næppe troligt, at den historiske forandringsproces, hvorigennem børn fra at være arbejdskraft og indgå i et arbejdsfællesskab bliver til skolebørn, i Norge, i modsætning til i Sverige, forløb uden konflikter. Men sådan kommer det næsten til at fremstå. Det antydes dog, at staten i Norge, ligesom i Sverige, spillede en vigtig rolle som forandringsagent.

Temaet videreføres i Pirjo Markkolas artikel. Den empiriske undersøgelse omhandler alene Tampere, som i den omhandlede periode ca. 1890-1920 var Finlands stærkest voksende industriby, præget af massiv indvandring fra landdistrikterne og i det hele taget af en vækst, der gav nærmest Klondyke-lignende forhold. Pirjo Markkola har valgt at analysere udviklingen set fra børnenes og forældrenes synsvinkel. Hendes tese er, at den første generation af industriarbejdere, som indvandrede fra landet, tog de landlige normer med sig til byen. For både børn og forældre var det en selvfølge, at børn skulle arbejde og være med til at forsørge familien. Artiklen klargør, at der i Finland var tale om en konflikt mellem myndighedernes og arbejderklassens syn på børnearbejde. Også i Finland var myndighederne bekymrede for børnenes moral. At sælge aviser på gaden (og dermed deltage i og observere bylivet i alle dets varianter) var en af de former for beskæftigelse, myndighederne helst ikke så børn have. Markkola konkluderer, at det ikke primært var myndighedernes indsats, der efterhånden mindskede børnearbejdets omfang, men en ændring i arbejderklassens normer og vilkår. Hos næste generation af industriarbejdere indskrænktes omfanget af børns (og gifte kvinders) arbejde, og manden blev i stigende grad eneforsørger.

Mats Sjöberg redegør i sin artikel for børnearbejde på landet i Sverige i perio-

den ca. 1850-1950. Det empiriske materiale er først og fremmest skolearkiver fra et landsogn i det sydlige Sverige (forsømmelsesprotokoller m.v.). Artiklen viser, hvordan børns arbejde indgik som en vigtig del af det samlede arbejde, en familie måtte udføre for at overleve på små husmandslokker og marginaljord. I dette lokalsamfund var børns arbejde derfor også en selvfølgelig del af en livsform, præget af at alle måtte arbejde for at sikre familiens overlevelse. Artiklens forfatter gør indledningsvis opmærksom på, at børns arbejde på landet aldrig har kastet nær så meget forskning af sig som børns arbejde i byen/industrien. Måske er det, fordi børns arbejde bliver mest interessant at analysere, når vi bevæger os ind i industrien og byen, hvor børns arbejde gav anledning til konflikter, som kan være et godt udgangspunkt for både at belyse børns arbejde og den bredere samfundsudvikling i forbindelse med moderniseringsprocessen?

Et eksempel herpå har vi i Ning de Coninck-Smiths artikel, som tager fat på konflikter omkring børns arbejde i Københavns og Frederiksberg kommuner i perioden ca. 1900-60. Artiklen tematiserer skolelærernes og myndighedernes kamp mod børnearbejdet. Ud over Københavns og Frederiksberg kommuner var Købstadsforeningen og Undervisningsministeriet aktive i kampen mod børnearbejdet, og herudover også Danmarks Lærerforening. Det konkluderes, at det, ligesom i Sverige, ikke var lovgivningen mod børnearbejde, der førte til afskaffelsen heraf, men først og fremmest en målbevidst indsats fra myndighedernes side for at få børnene i skole. Artiklen viser, at konflikten, som i Sverige, var en klassekonflikt mellem på den ene side myndighederne og på den anden side børnene/forældrene og deres arbejderklassenormer. Konflikterne belyses ved at se på to typer

børn, der arbejdede: mælkedrenge i byen og børn, der hjalp til ved tørvegravning på landet. For børnene betød det at tjene penge både status og frihed, og det kunne for forældrene være en nødvendighed. Tilhængere af børnearbejdet havde det i øvrigt med at argumentere for, at børn havde godt af at lære at arbejde og være til nytte, mens modstanderne talte om misbrug af børns arbejde og forældrenes pengegriskhed. Ved at se på debatterne om børnearbejde får vi en fin belysning af, hvad barn-dom og arbejde betød for de forskellige aktører, og dermed hvad det egentlig var, konflikterne omkring børnearbejde handlede om.

Ólöf Gardarsdóttirs artikel handler om skift i holdningen til børnearbejde på Island, nærmere bestemt Reykavík, i årene 1930-90. Hun konkluderer, at man først kan se et skifte til en »moderne« holdning til børnearbejde på Island i 1970'erne. Indtil da indgik børn som en vigtig del af den islandske arbejdskraft, som sæsonarbejdere i landbrug og især fiskeri. Man kan sige, at børn på Island på samme måde som i Mats Sjöbergs eksempel fra et svensk landsogn indgik som et selvfølgelig led i den lokale produktion. Manglede der arbejde i den lange islandske sommerferie, som netop var så lang, fordi børn skulle arbejde, kom børnene i øvrigt på dertil oprettede arbejdsskoler, hvor de kunne lære at rense fisk, hjælpe i gartnerier og lignende nyttige ting.

I den afsluttende artikel sætter Anne Solberg spørgsmålstegn ved, hvad hun kalder den gængse sociologiske opfattelse af børnearbejde som noget, der hører traditionelle samfund til, og derfor i Vesteuropa i dag alene er et historisk fænomen. Hendes pointe er, at børn stadigvæk arbejder, også i dagens Norge, men at vi i dag blot ikke klassificerer aktiviteten som arbejde. Anne Solberg argumenterer derfor for at udvide

arbejdsbegrebet. For mig at se kommer Anne Solberg i sin iver for at gøre op med opfattelsen af børnearbejde som et i en vesteuropæisk kontekst overstået, historisk fænomen, til at spærre for en indsigt i, hvad det faktisk er for ændringer, der har fundet sted i perioden 1850-1990. Der kan i en række af de øvrige artikler i antologien så glimrende hentes empirisk belæg for, at børns arbejde har undergået store ændringer. Det, der for mig at se er interessant at diskutere, er derfor ikke, om børn i dag arbejder eller ej (det gør de), men hvilken betydning ændringer i børns arbejde i perioden 1850-1990, både kvantitativt og kvalitativt, har for opfattelsen af børn og for børnene selv. Og man kommer vel ikke helt uden om, at børn i et traditionelt landbrugssamfund indgik i det daglige arbejde på en helt anden måde, end børn gør i dag, hvor meget arbejde foregår på et kontor ved en computerskærm, på steder hvor børn kun dukker op en sjælden gang, når dagplejemoderen er syg.

Når man har læst antologien, undres man lidt over, hvorfor børnearbejde, og i det hele taget børns liv, har udgjort en så lille del af den historiske forskning. Der er spændende temaer nok at tage fat på – også hvis man ikke interesserer sig for barndommens historie eller skolehistorie. Antologien er således udmærket at lade sig inspirere af, og en række af bidragene rummer både solid og spændende forskning på området. Men det er samtidigt en lille smule ærgerligt, at der ikke i højere grad har været lagt op til at komparere mellem de nordiske lande og forfølge temaer mere systematisk. Eksempelvis vil man ikke i bogen kunne finde oplysninger om, hvad der har været af fabrikslovgivning eller anden lovgivning om børns arbejde i de enkelte nordiske lande, ej heller oplysninger om hovedtræk i skolelovgivningen. Jeg ved godt, at det er et næsten klassisk dilemma med denne type af projekter

og de udgivelser, de resulterer i, men det betyder ikke, at dilemmaet ikke er der.

Marianne Rostgaard

Enn Küng und Helina Tamman (Hg.): *Festschrift für Vello Helk zum 75. Geburtstag. Beiträge zur Verwaltungs-, Kirchen- und Bildungsgeschichte des Ostseeraumes*. (Verlag Eesti Ajalooarhiiv, Tartu, 1998). 471 s., 221 estiske kroner.

Dr.phil. Vello Helk, tidligere mangeårig overarkivar ved Rigsarkivet og leder af afdelingen for personarkiver, modtog ved sin 75-årsdag den 23. september 1998 et bemærkelsesværdigt festskrift fra estisk side, og det er nok værd at gøre opmærksom på det.

Men først et par ord om manden selv, således som det fremgår af bogens levnedsløb og bibliografi. Vello Helk blev født i 1923 i en estisk bondefamilie og kom tilsyneladende først i skole i en alder af 10 år. Da skolegangen var afsluttet endnu 10 år senere, var vi midt i 2. Verdenskrig, og efter dennes afslutning skyldede Helk med andre politiske flygtninge i land i Danmark; her ernærede han sig de første år som landbrugsmedhjælper. Et par år efter påbegyndte Helk historiestudiet ved Aarhus Universitet, og studierne blev afsluttet 1956 med en eksamen som cand.mag. i historie, tysk og latin. Resten af forløbet ser tilsyneladende ganske regelret ud. Helk blev ansat i arkivvæsenet og kom hurtigt ind på en bane, der tilsyneladende var skabt for ham. Han interesserede sig for modreformationen i Norden og skrev disputats om den såkaldte »Kloster-Lasse«, Laurentius Nicolai Norvegus (1966). Kort for havde han afsluttet bindet om Kongehusarkiverne i Rigsarkivets »Vejledende Arkivregistraturer« (bind 13, 1963). Interessen for personalia kan herved være blevet udbygget, og den